

ПОЛИТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ИДЕНТИЧНОСТТА В РОМАНИ ОТ ДНЕШНА ГЕРМАНИЯ

*Проф. д-р Николина Бурнева
Великотърновски университет
„Св. св. Кирил и Методий“*

Така наречената художествена литература, която обозначаваме още и като бележистика, само условно може да се отдели от други жанрове на изящната словесност, придобили с течение на вековете привидно природно дадената им функция да информират, убеждават и изграждат лично и обществено мнение. Въпросът доколко един роман се различава и доколко си прилича с едно духовито интервю, с една добре изготвена реч или пледоария, с един злободневен редакторски коментар, доста отдавна е спорен, а в днешния постмодерен контекст дори е изчерпал провокативния си потенциал.

Тъй като в настоящата статия няма да става дума предимно за естетическата стойност на корпуса от разглеждани произведения, ще се задоволим с въвеждащата забележка, че още от античността на литературата се гледа като на вид изкуство, което развлича и възпитава. И ако епохата на Просвещението издига тази мисия на красивото слово в култ, в зората на модерността един Фридрих Шилер ще забележи, че за разлика от „наивния“ творец в (само)отчуждението на новопоявили се „сантиментален“ автор се крие потенциалът за интелектуално разузнаване на света.¹ Привидно самопонятната спойка между ползата, от една страна, и радостта от красивото, от друга, се пропуква, а с „цветята на злото“ едноименната стихосбирка на Бодлер сигнализира нахлуването на грозни, асоциални, бунтовни и първични антигерои в света на идеите. Идеалът за човека като венец на природата се разтваря във философията на историята, а нейната първоначално целеустремена възходяща линия, преповтаряща Историята на спасението със светски фигурации, губи убедителната си сила с всяка нова (световна) война.

И във философията, и във военните катаклизми германската култура взема непосредствено и много дейно участие. Стандартната фигура „Das Land der Dichter und Denker

¹ Срв. „За изкуството да играем: Естетическата антропология на Фридрих Шилер. В: Бурнева (2013), с. 139-167.

als Land der Richter und Henker“², наложила на тоталната разруха след Втората световна война отпечатъка на национална депресия и непреодолим комплекс за вина, бележи края на идеалистическия период в германската култура. Критическата теория на Франкфуртската школа, мащабните масови акции на Студентското движение в цялата им палитра от романтично хипарство до радикален тероризъм, нарастващото недоволство от ненаситния технологичен прогрес, утвърждаващ все по-разгърнати производствени мощности в ущърб на природните ресурси и хуманните ценности, създават основата, върху която се формира и стабилна колективна идентичност. Далеч преди да падне Желязната завеса, населението на Европа мисли и чувства доста единодушно. Така се формира и политическата опозиция, така се отхвърля политическата конюнктура на Студената война.

В настоящата статия ще се проследят някои характерни моменти след това. Краткият обзор на романи от периода след 1989 г., номинирани и наградени с авторитетна литературна награда в Германия през последното десетилетие, ще разкрие доминиращи манталитетни нагласи сред сега активното поколение на интелегенцията, социално-политическия статус на авторите, създаващи тези културни продукти, както и институционалното влияние върху формирането на литературния вкус в едно вече мултикултурно общество. Връзката между фикционална белетристика, публицистика и политическо говорене е показателна за редица дискурсивни тенденции, формиращи динамиката на общественото мнение, а изводите би следвало да покажат как художествената литература участва в изграждането на идентичност, която сме склонни да очакваме като европейска.

Deutscher Buchpreis (Немска награда за книга) като пример за институционално гарантирано книгоразпространение

С оглед на по-прегледното изложение ще бъде разгледана само една от многобройните авторитетни награди в съвременния ни литературен пейзаж на Германия. „Немската награда за книга“³ е учредена през 2004 г. и веднага се налага като водеща в немското книгоиздаване. До ден-дневен тя се радва на висок международен престиж при забележителна липса на скандали.⁴ Затова заслужава внимание и институционалната структура, гарантираща това устойчиво развитие.

² На бълг. ез. букв.: „Земята на поети и мислители като страна на съдии и палачи.“

³ Прев. е мой - Н.Б. В настоящата статия с атрибута „германски“ обозначавам свързаното с държавата Германия, а с „немски“ - отнасящото се до езика, който е общ за регион, далеч по-голям от посочената държава. Поради това преводът на названието на наградата вече представлява и интерпретация (понеже се позовава на езика, на който е написан оригиналът), и информация (доколкото тези награди са връчвани напр. и на австрийци, и на немскоезични швейцарци).

⁴ Дори целенасоченото проучване под наслов Deutscher Buchpreis: Die Skandalliste (Немска награда за книга: Списък на скандалите), публикуван на 19.05.2015 г. в Buchrevier, съдържа най-сензационния си момент в заглавието на малката статия. Спв.: <https://buchrevier.com/2015/07/19/deutscher-buchpreis-die-skandalliste/> (Всички интернет ресурси, посочени в настоящата публикация, са с последен достъп на 05.05.2016 г.)

Борсовият съюз на германските книгоиздатели и разпространители (Börsenverein des deutschen Buchhandels) със седалище Франкфурт на Майн, основан през 1825 г. в Лайпциг и преживял няколко обединения и разделения на Германия, е отколешен гарант за качество на книжната продукция на немски език и солиден съорганизатор на многобройни конкурси, специализации и награди, инициативи за масово социологическо въздействие чрез средствата на книгата и пр., сред които най-известни (и с още по-дълголетна история) са панаириите на книгата в Лайпциг и във Франкфурт на Майн.

За целите на конкурса Съюзът на германските книгоразпространители е създал Академия „Немска награда за книга“ като постоянен орган, който ежегодно избира нов състав на седемчленното жури на конкурса. Прави впечатление, че това в редки случаи са професионални литературоведи или теоретици в областта на изкуствознанието. Най-многобройни са журналистите с филологическо образование и епизодични белетристични прояви, утвърдени мениджъри на мащабни културни събития и/или писатели с широка известност. Така още чрез състава на журито се търси народностното начало в литературния живот на немскоезичния регион, а не толкова академично елитарна възискателност. Журито от своя страна има за задача да прегледа, оцени и подбере измежду представените от немски издателства нови книги⁵ един дълъг (през м. май на текущата година) и – след допълнително класиране – един кратък (през м. септември) списък. Измежду тези последно отбрани шест заглавия се излъчва окончателният победител, който се оповестява на тържествена церемония (през м. октомври).

Финансовият гръбнак на въпросната литературна награда, осигуряваща на победителя освен първенство в списъка на бестселърите и сумата от 25 000 евро, а на петимата подгласници по 2500 евро, е Deutsche Bank Stiftung (фондация „Дойче банк“) на най-големия кредитен институт в Германия и една от най-влиятелните банки в света.

С оглед на темата на настоящата публикация „Немска награда за книга“ е интересен пример поради няколко структурни момента. Вековната традиция в книгоиздаването и книгоразпространението е довела доста рано до институционализиране на дейността и до вътрешен за бранша механизъм за контрол на качеството (извън този на пазара), който поставя един културно-естетически комплекс от критерии над тези от социално-икономическо естество. Една строго определена и ежегодно повтаряема и повтаряща се процедура осигурява общественото упование в стабилното по отношение и на развитието си, и на високата си публична значимост културно събитие. Прозрачната и неограничено достъпна информация по цялата процедура, гарантирана от най-новите средства за масова комуникация, дава възможност за синоптично наблюдение на процесите по номинирането, обсъждането и подбор на книгите от страна на населе-

⁵ Всяко немско издателство може да представи до две книги от актуалната си издателска програма. Например за 2016 г. са подали оферти 98 издателства със 156 заглавия. Спв.: <http://www.deutscher-buchpreis.de/>

нието, с което се създава убеждението за демократичния характер на културата.⁶ Не е без значение и обстоятелството, че по традиция за членове на журито се избират експерти от практическите сфери на книгоиздаването (журналисти, книжари, хора на изкуството), а не учени (литературоведи, философи, психолози и под.). А това е ясен сигнал за решителното предпочитание, отдавано на практиката – вероятно, защото „теорията, друже мой, е сива, / зелено е дървото на живота!“, както твърди Гьотевият Фауст.

Корпусът – единайсетте отличени с наградата романи

Корпусът на настоящата публикация е формиран по този показател, за да гарантира обективност при подбора на изследваните обекти. При наличието на неизброими количества ежегодно публикувани нови романи на немски език изследователският интерес не би могъл да осигури пълноценен и надежден подбор, докато номинираните от издателствата заглавия будят, по силата на вътрешния самоконтрол в бранша, очакването, че представляват във висока степен най-доброто от книжната продукция за дадената година.

Наличието на трикратно селекция с добре поддържан архив дава възможност призьорът да се съпостави със специфичния му контекст – номинираните, но в крайна сметка пренебрегнати произведения. Това разкрива предпочитаните от журито тематични, формални и естетически (или други?) критерии. В диахронен план, от своя страна, може да се проследи как се променят акцентите и в литературната продукция, и в оценките на критиците. Прагматичният мотив за този подбор на корпуса (ограничен до 12 заглавия) е и очакването за задоволително качествен анализ и коментар, вместим в предварително зададения, сравнително кратък обем на настоящата публикация.

Авторският профил на отличените

В широкия смисъл на процедурата, спечелилите престижната награда автори⁷ до момента са 66, тъй като наред с носителя на голямата награда получават поощрение и другите, класирани за втория тур петима писатели. Може би по-важна от паричната сума за тях е възможността да промотират творбата си през цялата година на многобройни четения в редица страни. Така процедурата по излъчването на призьора създава реални конкурентни условия не само в затворения кръг на журиращите експерти, но и в принципно неограничените среди на средностатистическите граждани. Процедурата поддържа литературното четене като жизнена форма на социална комуникация в медийните условия на т.нар. нови технологии, които сами по себе си не стимулират общуването на читателите в личен контакт и в реално време.

⁶ Най-елементарното средство за популяризация е уебсайтът на наградата. Сrv.: <http://www.deutscher-buchpreis.de/>

⁷ Пълният списък за периода 2005-2011 г. е на <http://www.tour-literatur.de/preise/buchpreis.htm>

Забележителен е фактът, че сред шестимата автори в краткия списък обикновено попадат особняци с нестандартни интереси:

Австриецът Арно Гайгер (носител на първата награда през 2005 г.) работи близо петнайсет години като видеотехник на оперния фестивал в Брегенц. Катарина Хакер (награда за 2006 г.) е специалист по еврейска култура и съоснователка на дигиталния проект „Фикция“. Юлия Франк (призьорка от 2007 г.) е обучавана по алтернативната педагогическа система на училищата „Валдорф“. Уве Телкамп (награден през 2008 г.) трябва да стане първо военен, за да получи достъп до желаното висше медицинско образование и да бъде лекар. Мелинда Надй Адони (отличена през 2010 г.) е същевременно пърформърка и рап-музикантка, също както и Франк Вицел (награден през 2015 г.), а носителят на наградата за 2011 г. Ойген Руге е дипломиран математик, започнал кариерата си като асистент в Централния институт по физика на земята към Академията на науките в ГДР. Луц Зайлер (победителят през 2012 г.) пък е строителен техник и сезонен работник по северните плажове на Германия.

При цялата си индивидуалност творческите биографии на носителите на „Немска награда за книга“ позволяват редица типологични обобщения:

- Авторите не са тясно специализирани професионалисти на изящната словесност, нямат амбицията да следват утвърдените, канонизирани литературни модели от която и да било епоха или стил, а се отнасят с непосредствено, естествено чувство към писането на проза.
- Доминиращият образователен статус е висшето образование, много често с природонаучен профил. Това е една стабилна традиция в немската литература от най-ранната модерност около 1800 г. до наши дни, която опровергава опростенческата максима, че един забележителен интелект можело да бъде или само с художествен, или само с научен тип мислене.
- Към момента на тяхното награждаване половината от авторите са около 40-годишни, а останалите са по-възрастни, като доайенката Урзула Крехел е дори на 65 години. Следователно, тази награда не се ориентира непременно към подкрепа на млади, новооткрити таланти, нито пък към подпомагане на вече оттеглили се от много активна културно-политическа дейност писатели.
- При почти половината от авторите родовата памет и ранното детство са белязани от доброволна или политически наложена се миграция: Берлинчанката Юлия Франк е израсла в западноберлински лагер за бежанци от Източна Германия и край брега на Северно море. Унгарката Мелинда Адони напуска Сърбия на 5-годишна възраст, за да заживее в Швейцария. Като син на депортиран в Сибир германски историк Ойген Руге пристига с родителите си в Източен Берлин едва 2-годишен. Терезия Мора напуска Унгария на 19-годишна възраст, за да следва в Берлин... унгарска филология. Богатият житейски опит с другостта, почерпан в разноезични и интеркултурни взаимоотношения, формират мирогледната основа и на произведенията от тези автори.

- В териториално отношение се наблюдава категоричното надмощие на германските автори. С изключение на Арно Гайгер (Австрия) нито един от многобройните номинирани австрийци и швейцарци не е успял да получи голямата награда. Забележително е почти пълното равновесие между западногермански и израсли в ГДР писатели – едно обстоятелство, което до голяма степен предопределя и палитрата на литературния стил през годините.

Може ли въз основа на така обобщените биографични детайли и социалния статус на авторите, отличени с „Немска награда за книга“, да се говори за тяхната европейска идентичност?

Отговорът на този въпрос е определено положителен. Тези личности не са интелектуалци, не са теоретици хуманитаристи, но всички до един защитават социалната етика като най-същественото постижение на европейската цивилизация. Те не са политици в тесния смисъл на думата, но са доказали високия си социален ангажимент. Тази обобщена характеристика е важна, тъй като още социалният профил на авторите подсказва какви са посланията на техните романи.

Доминиращи тематични и естетически мотиви

От изведените по-горе типологични сходства произтича и преобладаващият подход към социалните реалности – повечето отличени текстове са автобиографични. А това повишава информативния им характер и обуславя принципно реалистичния рисунок на произведенията.

Реалистичното представяне на топографията предполага нейното разпознаване като **места на паметта**. В повечето романи неминуемо се стига до митопоетика, тъй като в хода на разказа се наслагват неколккратно историческите семантики от поне два века. Преплитането на геополитическите и културно-антропологичните моменти изгражда семиотичните трансформации на местата в културното и географско пространство. Така например заглавието на романа „Кулата. История на една потънала страна“ (2008) от Уве Телкамп се разгръща в наратива по следния начин: Кулата е обозначение на дрезденския квартал, където се развива действието, тя препраща и към „кула от слонова кост“ заради примиренческата самоизолация на персонажа от социалнополитическия живот на страната, за читателя ерудит се активира и утопичният образ на тайното „Общество на Кулата“ в Гьотевия роман „Вилхелм Майстер. Години на странстване“ (1821) – една неформална структура от франкмасонски тип, обгрижваща социално-етичния прогрес независимо и дори въпреки официалната политика в света, а към края на романа все по-силно се налага и асоциацията с библейския образ на Вавилонската кула – един налудничав проект, който „се срутва, словесното стълпотворение, което цари в края на ГДР, какофонията“.⁸

⁸ Hagen, V. (2008), Buchpreisgewinner Tellkamp: Am Ende herrschte Sprachverwirrung, Spiegel online, 17.10.2008: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/buchpreisgewinner-tellkamp-am-ende-herrschte-sprachverwirrung-a-584785.html>

Но местата на паметта не могат да бъдат унифицирани, тъй като произходът и развитието на персонажите са нееднородни, диаспората и изконното население са в интеркултурен конфликт, а ходът на политическите процеси е увлякъл в бурен въртоп и индивидуалните идентичности. Фрагментаризирането на родовата памет е естествено следствие от това, а в разрыва между поколенията е снето противоборството на идеологиите. Пример за това са „Добре сме“ (2005) от Арно Гайгер, „Във времена на гаснещата светлина“ (2011) от Ойген Руге, „Крузо“ (2014) от Люц Зайлер.

Историческата памет е останала трайна тенденция в идейния замисъл на немските романи и днес, но акцентът вече пада върху историята на „двете Германия“ и на „двете Европи“ от епохата на Студената война. В тясна връзка с този комплекс е и основният естетически модел на отчуждението (рус. „остранение“), широко използван в немската модерност и доразвит по посока на магическия реализъм. Показателен пример за това е последният отличен роман – „Изобретяването на Фракция Червена Армия от един маниакално-депресивен тийнейджър през лятото на 1969“ (2015) от Франк Вецел. Тук традиционно травматичната за германския социалнополитически дискурс сюжет – насилственото налагане на демократизацията на обществото – е разработен фриволно в естетическо отношение, разкрепостено в идеологически план и подкупва със стилистичното си майсторство. Разните теории за световен заговор, критиката на империалистическата социална система, размесени с гротескни и фрийкшоу моменти – всичко в този текст е идейна спекулация, но не и произвол. Една високо интелектуална проза за търпеливи и опитни читатели, едновременно претенциозна и причудлива с постмодерната си иронична дистанцираност спрямо следвоенната история на Западна Германия (т.е. „Старата Федерална република“, както я наричат съвременните германци) разкрива (де)конструктивния характер и на историческата памет.

В тясна връзка с тази тенденция се намира и втората характерна линия в художествения изказ на разглежданите романи – **психологическият интерес към депресията**, породена от мирогледна дезориентираност и алиенация. Катрин Шмид – една авторка с типична за коренящите на ГДР биография, одухотворява баналната тема за амнезията с интереса към „минималните наранявания на езиковите тела“⁹, за да изгради завладяващата история на една постепенна ретроспекция на главната героиня в романа „Няма да умреш“ (2009). Но това е и единственото позитивистично третиране на темата за кризата на идентичността сред тук разглежданите романи. При Люц Зайлер изходната ситуация на пълна социална безтегловност и за главния герой Едгар, и за неговия, условно казано, ментор от едноименния роман „Крузо“ (2014) води през лъкатушеш наратив за изгубената утопия от края на ГДР до пълната безперспективност на прага на новата политическа ера след падането на Берлинската стена.

Очевидна е органичната връзка между (непредвидимата) мобилност на персонажа и перманентната криза на личността. Темата за **миграцията като екзистенциален**

⁹ Така писателката формулира един от мотивите в творчеството си. Срв. интервюто „Писането и детството“, Литературен фронт, бр. 38 от 14-20.11.2001 (11): <http://www.slovo.bg/old/litvestnik/138/lv0138009.htm>.

формат внася разнообразна динамика в сюжетите. В „Несретниците“ (2006) от Катрина Хакер добре ситуирана двойка германци отначало се отнася воайорски към социално нисшите (наркомани и бедняци в Лондон), постепенно и с оглед на собствения си опит с проблемите на социалното съзряване започва съпричастно да им помага, но последващото ѝ завръщане у дома, т.е. в Германия, води до взаимно отчуждение и меланхоличен отворен край на повествованието. Терезия Мора пък конструира в „Чудовището“ (2013) една семпла фабула: внезапно овдовял съпруг с мъка разчита унгарския дневник на жена си и открива с нарастващ потрес колко непозната е останала за него любимата му, което пък го мотивира за едно пътуване към корените на тяхната биография. Така романът става „едновременно и стилистично блестящ некролог, и жив пътепис, развиващ се в съвременна Източна Европа“¹⁰ според журито на германската литературна награда. Наред с тези по-специфични варианти на темата литературният пейзаж на Германия изобилства с романи, за които може да се приложи коментарът в прав текст на една от най-добрите литературни критички на Германия:

„Разказвачката в романа [„Излитат гълъби“ (2010) – Н.Б.] от Мелинда Надй Абони е типичното дете на второто поколение имигранти. Тя никъде не е у дома си. Не познава своята родина, за която разказва само в наивно-сърдечни картини за пощенски картички. А в приемната страна, на чийто език говори за своята дилема, тя все още не е съвсем пристигнала. Тя е един „хибрид“, една мултинационална личност, каквито Европа е създавала от край време. Жалко, че Абони е разказала историята си твърде добро-сърдечно.“¹¹

Най-забележителен пример за **взаимната обусловеност и споеност на трите водещи тенденции** в съвременните германски романи е „Вещица по пладне“ (2007) от Юлия Франк. Автобиографичният комплекс от преработването на травмите от европейската политическа история на 20-и век, психологическото проучване на женското светоусещане и стремеж към независимост от повелите на джандъра, миграцията в социалното пространство и във вътрешния душевен мир са пресъздадени чрез шокиращата история на една майка, съзнателно изоставила седемгодишния си син на една гара. Традиционната композиция от пролог, централен сюжет и епилог дава възможност за диалектическо снемане на гледните точки на майката и детето.

Обобщение – политически аспекти на идентичността

Би било уместно разгледаните в настоящото изложение романи да се поставят в контекста на две непосредствено предхождащи ги течения в съвременната германска

¹⁰ Цит. по: „Чудовището“ на Терезия Мора – немската литературна сензация, е-вестник: <http://e-vestnik.bg/23864/chudovishteto-na-tereziya-mora-nemskata-literaturna-senzatsiya/>.

¹¹ Radisch, I., Neue Heimat, weiblich (Нова родина, по женски), DIE ZEIT, Nr. 40 vom 30.09.2010: <http://www.zeit.de/2010/40/L-Bronsky-Abonji>.

литература: Едното от тях бих обозначила като „поколението на г-н Леман“ по трилогията (2001 - 2008) на забележителния музикант, романист и сценарист Свен Регенер, разкриваща пълната липса на политически ангажимент, социално самосъзнание и мирогледна целенасоченост сред младите хора в Западна Германия през 80-те години на миналия век. Негова съответка от гледна точка на младежите в ГДР непосредствено преди падането на Берлинската стена е убеждението, че „слънцето изгрява на запад“, а те живеят „На по-късия край на Слънчевата алея“, както е озаглавен романът на Томас Брусих от 1999 г.

Тези произведения, станали култови и обосновали филми с голям международен успех, почиват на политическата стагнация от двете страни на Желязната завеса в навечерието на нейното премахване. Последващото течение се обозначава обикновено като „Генерация Голф“ по трилогията (2000 - 2003) на Флориан Илиес. В неговата „интроспекция“ (както е подзаглавието на книгата) се характеризира консуматорският манталитет на младото поколение в обединена Германия от 90-те години, хедонизмът и стремежът към демонстративно благоденствие, мерено по скалата на автомобилните марки.

Представените в настоящата статия романи се отличават с доста по-отрезвен тон. Потисната нервност и меланхолично очакване на по-лошото, склонност към отшелнически форми на живот, емиграция към екзотични, по-слабо цивилизовани дестинации формират мирогледните им послания. Създава се впечатлението, че светоусещането на съвременния германец се определя от пасивност и липса на домашна среда, екзистенциална бездомност в най-абстрактния смисъл, политическа дезориентация и дезинтеграция. Хуманността се проявява в сурогатен вид, нестабилна и безпомощна. И същевременно в почти всяко от тези заглавия се отстоява една готовност за защита на нейните етични принципи, въпреки всичко. Именно тези принципи са скалата, спрямо която се формира оценъчната дейност на развитите сюжети. Традиционните за германската литература философска натовареност и ирония вече не са така елитарно демонстративни. Те са се разтворили в делничното светоусещане на средностатистическия индивид и се стремят да не губят връзка с хората по улиците, площадите, заведенията и другите обществените места.

Изложените тук наблюдения се отнасят не само до победителите в ежегодния конкурс „Немска награда за книга“, а и до преобладаващата част от съвременните разкази на немски език.¹²

Настоящата публикация се съсредоточи върху един ограничен корпус, за да илюстрира взаимовръзката между литературните творби и тяхното институционализиране - един процес, с който индиректно, но трайно се утвърждават основни моменти в политическата идентичност на днешния европеец.

¹² Добри примери измежду достъпните на българския книжовен пазар публикации представят: за германското кино - Бурнева (2013), с. 315-350; за германски романи - Angelova (2015) и Ivanova (2016).

Библиография

1. Бурнева, Н. (2013), Класически модерни. Перипетии в немската литература. УИ „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново.
2. Angelova, P. (2015), Von der Bewältigung zur Bewirtschaftung. Betrachtungen zu Iris Hanikas Roman „Das Eigentliche“, Angelova, P. / M. Müller (Hrsg.), Identitäten. Erinnerunges 20. Jahrhundert, Röhrig Universitätsverlag, St. Ingbert, S. 183-204.
3. Ivanova, R. (2016), Literarische Übertretungen, Universitätsverlag 'Hilf. Kyrrill und Method', Veliko Tarnovo.